

ІСТОРІЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ. ІСТОРИЧНА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.222.1'272(091)

ФОРМУВАННЯ СТАТУСУ ПЕРСЬКОЇ МОВИ В РІЗНИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕННЯХ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ

Марта Стельмах

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
stelmarta121@yahoo.com*

Відзначено, що перська мова (фарсі) як офіційна в Ірані є рідною лише для половини жителів країни. В історії ця мова була інструментом реалізації політики іранського націоналізму. Історично мова формувалася із VI–III ст. до н. е. у системах різних державно-політичних координат. Від початку XX ст. мовна політика держави здійснювалась синхронно із політичною владою. Широка пропаганда перської мови розгорнута і в країнах традиційного поширення ісламу, і в країнах, що мають з Іраном спільні історичні корені, налагоджені економічні та політичні зв'язки.

Ключові слова: перська мова, державна влада, пропаганда перської мови, пуризм, законодавство.

Утворення держави відіграло значну роль у процесі становлення народностей, а потім і націй. Рабовласницьке та феодальне суспільство порівняно з первісною добою виявляють тенденцію до філогенезу двомовності та різних типів двоглосії (своя мова – чужа). Із виникненням націй питання мови стає частиною державної політики панівного класу, чим і визначається вплив держави на мовний процес. Так, якщо в давніх імперіях, які були лише конгломератами народів зі слабкими зв'язками між ними, проблема мови не була в центрі уваги держави, то з розвитком націй ставлення держави до питань мови змінилось: мовна політика стала частиною національної політики [1: 39–40].

Державна влада, як правило, прагне контролювати мовну ситуацію, тому визнає функції мови/мов, які формують мовну ситуацію, і стримує роль інших. Політичний аспект співвідносить мовну політику з турботою держави про те, щоб за допомогою мови проводити заходи щодо державного устрою, національної консолідації, розвитку освіти, культури, міжнародних стосунків. Ідеологічний аспект мовної політики пов'язаний з поширенням у суспільстві деякої ідеології. Через мову і за допомогою інформаційних мереж поширюються ті чи інші ідеологічні уявлення, судження і концепти [2].

Об'єкт нашого дослідження, мовна політика щодо перської мови в різні періоди її розвитку, один із нових для контексту української соціолінгвістики. Тому мета статті – розглянути роль держави у формуванні статусу перської мови, а завдання – розкрити її роль як ознаку іранської нації, описати розвиток у різних державах та виокремити заходи для підтримки її функцій.

Розглянемо роль держави у формуванні ознак, функцій і статусу перської мови в історії та сьогоденні.

Перська мова як ознака іранської нації

Перська мова (фарсі), офіційна мова Ірану, є рідною лише для половини жителів країни. Мовами іранської групи, спорідненими з перською, розмовляє приблизно 20% населення. Найбільші етнічні спільноти утворюють тюркомовні азербайджанці, що проживають в Іранському Азербайджані, і туркмени, що населяють узбережжя Каспійського моря. Проте розвиток комунікацій, освіти і міжконфесійних шлюбів послабив вплив етнічного фактора на життя країни. Більшість її жителів, які закінчили початкову школу, говорять, окрім своєї рідної мови, також і перською. Серед деяких національних і мовних меншин поширені прагнення до автономії, але вони не мають широкої підтримки. Однак невеликі угруповання курдів упродовж багатьох років ведуть збройну боротьбу проти центрального уряду. Протягом усієї своєї історії перська мова розглядалась як одна з головних консолідаційних ознак іранської нації, інструмент об'єднання великих і дрібніших етносів, які проживають у країні і належать до різних мовних спільнот. Формально її статус не було зафіксовано в першій іранській Конституції 1905–1911 рр., проте аж до ісламської революції перська мова де-факто виконувала функції єдиної державної мови багатонаціональної держави. Перська мова була інструментом реалізації політики іранського націоналізму, сприяючи мовній асиміляції неперських етносів [3].

Розвиток перської мови в різних системах державно-політичних координат

Іранські мови розвивалися упродовж таких періодів: 1) давньоіранська мовна епоха (з періоду виділення іранських мов у самостійну групу до VI–III ст. до н. е.), представлена давньоперською, мідійською, авестійською, скіфською тощо мовами; 2) середньоіранська мовна епоха (від VI–III ст. до н. е. по VIII–IX ст. н. е.), представлена середньоперською, парфянською, согдійською, хорезмійською та іншими мовами; 3) новоіранська мовна епоха (від VIII–IX ст. н. е. досі), до неї належать усі сучасні іранські мови. Очевидно, ця схема опирається на історію перської мови, а точніше – історію перської писемності (клиноподібні написи династії Ахеменідів, пам'ятки пехлевійського і маніхейського письма й арабографічні пам'ятки). Це зумовлено перш за все недостатністю документації з окремих мов та окремих періодів їх розвитку: жодну іншу мову не вдалось простежити за весь період її розвитку [4: 7].

У давньоіранську мовну епоху зв'язок з державою найвиразніше ілюструє давньоперська мова, нині одна з давніх мертвих мов іранської групи індоєвропейської мовної сім'ї. Вона відома як клинописна літературна мова офіційних написів перських царів (шахів) династії Ахеменідів (приблизно 558–330 рр. до н. е.), які заснували першу у світі імперію. Вважають, що підґрунтя давньоперської мови становить рідний діалект цих правителів імперії, що був поширений на той час на території сучасної іранської провінції Фарс. Наприкінці VI ст. до н. е. держава Ахеменідів стає найбільшою державою Близького Сходу. Влада Ахеменідів поширювалась на всі країни Близького та Середнього Сходу. У період найвищої могутності імперії її межі сягали Малої Азії, Центральної Азії, Єгипту і долини Інду [5].

Державу Ахеменідів, яка була рабовласницьким військово-аристократичним об'єднанням, становив конгломерат різних племен і народів. Саме тому вона не мала внутрішньої єдності. З одного боку, територіальну цілісність імперії цементували

чітко налагоджений апарат адміністрації та система комунікацій. З іншого – велика терплячість до законів і традицій підвладних персам народів була міцним соціально-психологічним чинником у забезпеченні лояльності підкорених народів. Правителі зберігали старі місцеві закони та звичаї, релігійні традиції, грошові системи, писемність і мови. Саме тому давньоперська мова не була тоді міжнародною мовою. Такою була арамейська мова, діловодство велося також акадською та еламською мовами. Не стала давньоперська мова і мовою офіційної релігії. Ахеменіди не робили жодних спроб нав'язати свою віру іншим народам, більше того, вони навіть надавали підтримку іншим релігіям та їхнім храмам. Проте зараз давньоперська мова у свідомості персів-зороастрійців також сприймається сакрально – мовою царських написів, що прославляли Агурамазду [6].

Традицію давньоперської літературної мови перервали греки. Після підкорення Персії Александром Македонським близько 500 років немає майже ніяких слідів перської мови. Александр Македонський наказав знищити усі книги давньоперською мовою, переклавши їх на грецьку. До утворення Парфянського царства (248 р. до н. е.) Іран був під владою грецької династії Селевкідів і входив до складу однойменної держави. Водночас грецька мова і культура поширилися по всьому Ірану і проникли у вищі прошарки іранського суспільства. Автохтонна культура збереглася на півдні в провінції Парса (Фарс). Після греків влада над Іраном перейшла до парфян. Парфянські царі, що належали до династії Аршакідів, оголосили себе нащадками Ахеменідів. Хоча Аршакіди і були під сильним впливом грецької культури, проте саме з ними пов'язують створення іранського народного епосу і безлічі героїчних сюжетів і персонажів. Парфяни-аршакіди писали грецькою, а не перською. Лише за останніх Аршакідів з'являються на монетах написи перською мовою.

Отже, саме в період Ахеменідів, незважаючи на відсутність державної політики нав'язування своєї мови підкореним народам, було закладено основи подальшого зміцнення перської мови.

Середньоіранська мовна епоха передбачає увагу до середньоперської мови (її ще називають пеглевійською, Пеглеві (букв. «парфянська»), мертвої (III ст. до н. е. – VIII–X ст. н. е.)). Традиційно цю мову вважають продовженням давньоперської мови, на яку вплинула парфянська й авестійська мови, й попередницею новоперської. Середньоперська мова вважається рідною мовою династії Сасанідів (III–VII ст. н. е.), яка замінила ослаблену невдачами у війнах і внутрішньою роздробленістю парфянську династію.

Сасаніди називали свою державу **Eranshahr** «державою іранців (аріїв)». Територія імперії за правління Хосрова II охоплювала землі нинішніх Ірану, Іраку, Азербайджану, Вірменії, Афганістану, східну частину сучасної Туреччини і частину нинішніх Індії, Сирії, Пакистану; частково територія заходила на Кавказ, у Центральну Азію і на Аравійський півострів. Сасанідські перси уже помітно відрізнялись від своїх давніх пращурів (мовою, суспільно-становою структурою, військовими традиціями, масово-психологічними звичками, сімейним укладом). За правління Шапура I з елементами політичної аморфності було покінчено. Опираючись на солідну державницьку традицію (на відміну від парфян, у яких таких традицій не було), перси створили міцний централізований і надзвичайно розгалужений управлінський апарат, на зразок ахеменідського. Силою зброї повністю ліквідували колишню автономію

залежних «царств» (шахрів). Їх перетворили на намісництва (типу ахеменідських сатрапій), куди шаханшах особисто призначав намісників (шахрабів). Усі піддані зберегли право сповідувати свої релігії, але панівним етносом імперії стали перси, а офіційною державною релігією – зороастризм [7].

Саме в епоху Сасанідів перська мова, яка стала офіційною державною мовою, вийшла за межі південно-західного Ірану і стала літературною й офіційною мовою всієї імперії. Зороастризм Сасаніди оголосили державною релігією. Це призвело до того, що всю допоміжну релігійну літературу, зокрема Зенд, записували середньоперською мовою, і середньоперська мова стала єдиною визнаною живою мовою державної релігії.

Відродження перської імперії у III ст. тогочасні джерела розглядали як відновлення та логічне продовження ахеменідської державності. Проте, якщо давньоперська мова епохи Ахеменідів не змогла стати міжнародною навіть для іраномовних народів, то середньоперська мова, навпаки, досить швидко поширюється по всій території держави Сасанідів, витісняючи багато місцевих іранських мов. Деякі з цих мов зникли повністю, інші стали місцевими говірками з обмеженою сферою використання. Середньоперська мова поширилась у Мідії, Парфії і Хорасані аж до Марва й Сістана. Як державною мовою нею володіло й арамейськомовне населення Месопотамії.

Новоіранська мовна епоха (VIII–IX ст. до н. е.) розпочала новий період в історії перської мови після арабського завоювання, коли держава Сасанідів перестала існувати, а територія Ірану увійшла до халіфату. Араби поширили в Ірані іслам, який значно змінив перську культуру. Омейяди близько 700 року в усіх державних установах замінили використання середньоперської мови і пеглевійського письма арабською мовою. Це перетворення свідчило про довговічність арабської присудності в країні і змушувало вивчати арабську мову. Поширення арабської мови поставило ще одну перепону між іранцями-мусульманами, які з ентузіазмом вивчали свою священну мову, і іранцями-зороастрійцями, які мали відразу до всього ісламського.

Власне після арабського завоювання перська феодална аристократія, прагнучи зберегти своє становище ціною асиміляції із завойовниками, перейшла від середньоперської до арабської мови, якою і послуговувалася протягом двох сторіч. За весь час, коли на території Ірану панівною мовою була арабська, до нас не дійшло жодної пам'ятки перською мовою. Ослаблення халіфату викликало прагнення перської аристократії віддалитися від нього. Оскільки це було неможливо без підтримки народу, перська аристократія починає акцентувати на своєму перському походженні, тим самим нібито доводячи своє право на керування країною. Неминучим наслідком такого повороту в політиці було введення літературної перської мови. Отже, як літературна мова новоперська з'явилась у державі Саманідів (середина IX–X ст.) на території Середньої Азії і північно-східних провінцій Ірану в результаті боротьби проти арабського халіфату. Саманіди вели свій офіційний родовід від Сасанідів, що символізувало їхній рідний зв'язок з давніми доісламськими правителями Ірану [8].

Саме в Бухарі оформилась і процвітала перша велика школа поезії та прози мовою фарсі. Спадщина цієї школи стала класичною традицією для подальшого

розвитку літератури. У володіннях Саманідів з'являються поціновувачі витонченого слова, двір захоплює високу поезію на фарсі. Втрата зв'язку з давньоіранською літературною традицією і багатомовне наслідування арабської поезії в період панування арабської мови як державної, наукової та літературної в Ірані призвели, очевидно, до того, що до моменту виникнення поезії мовою фарсі у ній утверджується арабський квантативний принцип метрики. Нова персько-таджицька література і далі розвивається в ідеологічних і тематичних традиціях арабської літератури.

Після занепаду Саманідської держави, незважаючи на постійні зміни політичної влади, перська мова все-таки зберігає статус державної мови і в величезних імперіях Газневідів (X–XI ст.), Сельджуків (XI–XII ст.), Хорезмшахів (XII–XIII ст.), і в дрібніших державах. Навіть в епоху монгольського володарювання монгольські хани використовували перську мову в дипломатичних відносинах із Заходом. Ця ж мова була офіційною мовою державних канцелярій при Тимурі та Тимуридах і пізніше, в епоху політичного володарювання Бухарського та інших ханств у Середній Азії, Сефевідів й інших середньовічних династій в Ірані.

Отже, новоперська мова знаменує собою відродження іранської національної самосвідомості в умовах мусульманського (арабського) панування.

Відзначимо особливості новоперської мови:

- діалектною основою перської мови стали не діалекти Парса/Фарсу – споконвічної землі персів, а діалекти Хорасана й Середньої Азії, тобто області, у яких, накладаючись на місцеві іранські мови, перська мова поширювалася ще в епоху Сасанідів (провінція Хорасан) і пізніше, уже в епоху мусульманських завоювань (Середня Азія). Тому новоперська мова ввібрала в себе значну кількість парфянських, балхських і согдійських слів. Враховуючи також два попередні впливи на перську мову з боку інших іранських мов (мідійська при Ахеменідах, парфянська при Аршакидах і ранніх Сасанідах), можемо вважати новоперську мову деякою мірою «загальноіранською»;

- як і інші іранські діалекти, новоперська вбирає в себе величезну кількість арабських слів, що належать не тільки до сфери нової культури й релігії, але й інші, що заторкують, зокрема, розмовні шари лексики. Багато споконвічних слів арабізуються, до них належить і назва самої мови – farsī (<parsi, в арабській мові звуку «п» нема) [9].

Наголосимо, що сучасна перська мова сформувалась за останні 70-80 років на основі розмовних перських діалектів та класичної фарсі. Класична мова була тією основою, на якій розвинулись три споріднені мови – перська (фарсі), таджицька та афганська дарі. З початку XX ст. є тенденція наближати літературну мову до розмовної, проте і зараз відмінності між писемною й усною (розмовною) формою перської мови досить значні, так званий «високий» літературний стиль зберігає велику кількість граматичних і лексичних архаїзмів.

Історію Ірану поділяють на два періоди: домусульманський і мусульманський. Ісламізація іранського суспільства призвела до фундаментальних змін його культурної, соціальної та політичної структури. Однак і після прийняття ісламу колишні духовні цінності аж ніяк не зникли. Більше того, вони чуттєво вплинули на нову культуру, яку низка вчених називають іранським ісламом. У сучасному Ірані зберігається багато домусульманських традицій та обрядів. Пам'ять про доісламську

велич імперії та її цивілізації приваблива для багатьох поколінь іранців, і протягом 16 століть після арабо-ісламського завоювання неодноразово були спроби відродити давні традиції. Остання з таких спроб припала на час правління династії Пехлеві [3].

Заходи для підтримки функцій перської мови як державної

З початку ХХ ст. мовна політика держави формувалась синхронно із політичною владою, набуваючи рис або крайнього пуризму, або наближаючись до утилітаризму. Досить яскраво відображає мовну політику Ірану політика в галузі термінології. Залежно від того, переважали в політиці країни антиєвропейські чи антиарабські настрої, керівною тенденцією термінологічної діяльності ставав відповідний напрям пуризму. Коли до влади в Ірані приходили помірковані сили – поміркованішими ставали й вимоги до лексики, проте така поміркованість неминуче мала наслідком проникнення іншомовної (переважно англійської) лексики до перськомовного середовища. Пуристи вважають, що такі процеси «деформують» мову. І тоді це знову стає приводом до підсилення пуристичних настроїв у суспільстві.

Згідно із Законом «Про заборону вживання іншомовних назв і термінів», затвердженим 1375 р. г./1996 р. н. е. головою Меджлісу Ісламської Ради, державні й приватні організації були зобов'язані утримуватись від застосування запозичених слів у будь-яких викладах, кореспонденції, доповідях, офіційних конференціях, а також заборонялось застосовувати таку лексику на всіх видах продукції, призначеної і для внутрішнього, і для зовнішнього ринку. Очевидно, що керівництво Республіки вживало усі можливі заходи, щоб не допустити проникнення іншомовних одиниць у перськомовне середовище. Та через деякий час уже стала зрозумілою неповноцінність такої роботи. Незважаючи на справді багаті ресурси перської мови, почали даватись ознаки проблеми семантичної неточності, невідповідності термінологічних одиниць тощо [10; 11].

Іншим напрямом мовної політики є широка пропаганда перської мови, розгорнута і в країнах традиційного поширення ісламу, і в країнах, що мають з Іраном спільні історичні корені, налагоджені економічні та політичні зв'язки. Так, у Національному Ісламському університеті Йорданії він став з 1994 р. обов'язковим предметом для студентів як один з наважливіших мов ісламського співтовариства. Кафедри перської мови відкриті в 152 із 160 індійських університетів. Для успішнішого просування перської мови в зарубіжні країни в Ірані налагоджено видання підручників для іноземних студентів і фахівців, що бажають удосконалити свій рівень володіння перської мови. Крім того, в останні роки в Ірані проводиться велика робота з підготовки і видання комп'ютерних компакт-дисків та аудіо- і відеоматеріалів для вивчення та вдосконалення перської мови, розрахована на поширення за кордоном. Зростає і кількість іноземних студентів, які вивчають в Ірані перську мову [3].

Отже, мовна політика сучасного Ірану, яка характеризується активною регулювальною діяльністю держави, має важливе історичне підґрунтя. Саме пам'ять про велич перських імперій є вагомим чинником у збереженні і зміцненні перської мови.

1. *Кириченко Г. С.* Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. ВНЗ : у 2 ч. Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008.
2. *Гришаева Е. Б.* Типология языковых политик и языкового планирования в полиэтническом и мультикультурном пространстве (функциональный аспект) : автореф.

- ... д-ра филол. наук : 10.02.19 [Электронный ресурс] / Е. Б. Гришаева. – Красноярск, 2007. – Доступно з: <http://www.sfu-english.info/intel/grishaeva17.htm>.
3. Месамед В. И. Фарси как интегрирующий фактор в Исламской Республике Иран [Электронный ресурс] / В. И. Месамед. – Доступно з: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/11-10-06b.htm>.
 4. Оранский И. М. Иранские языки / И. М. Оранский; [под общей ред. Г. П. Сердюченко]. – М. : Из-во восточ. лит., 1963. – С. 100–107. – (Сер. «Языки зарубежного Востока и Африки»).
 5. История древнего Востока : учеб. пособие / под ред. В. И. Кузицина // Раздел III. Иран и Средняя Азия в древности. – М., 1988.
 6. Виноградова С. П. Древнеперсидский язык / С. П. Виноградова // Языки мира: иранские языки I. Юго-западные иранские языки. – М. : Индрик, 1997. – С. 35–57.
 7. Луконин В. Г. Древний и раннесредневековый Иран / В. Г. Луконин. – М., 1987.
 8. Фрай Р. Наследие Ирана / Ричард Фрай; пер. с англ. В. А. Лившица и Е. В. Зей-маля; под ред. М. А. Дандамаева. – М., 1972.
 9. Мошкало М. В. Персидский // Языки мира / М. В. Мошкало // Иранские языки. Юго-западные иранские языки. – М., 1997. – С. 71–101.
 10. Стахурська Г. Ю. Активні процеси у перській комп'ютерній субмові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13. – К., 2007.
 11. Куранбеков А. Проблемы формирования научно-технической терминологии в современном персидском языке / А. Куранбеков // Вопросы филологии. – М., 2003. – № 2 (14). – С. 16–18.

FORMATION OF THE STATUS OF THE PERSIAN LANGUAGE IN DIFFERENT STATE INSTITUTIONS: HISTORY AND CURRENT STATE

Marta Stelmakh

*Ivan Franko National University in Lviv,
vul. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
stelmarta121@yahoo.com*

It is worth noting that the Persian language (Farsi) as an official language in Iran is a mother tongue only to half of the population. Throughout the history this language has been an instrument of implementing Iranian nationalist policy. The language was forming in the 6th–3rd BCE in the systems of various state and political coordinates. Since the beginning of the 20th century language policy of the state has been carried out simultaneously with political ruling. Wide promotion of the Persian language has unfolded in other Islamic states and in the countries which have common historical roots with Iran. Economic and political partnerships have been established with them.

Key words: the Persian language, state government, promotion of the Persian language, purism, legislation.

ФОРМИРОВАНИЕ СТАТУСА ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА В РАЗНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЯХ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ

Марта Стельмах

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина
stelmaria121@yahoo.com*

Отмечается, что персидский язык (фарси) как официальный в Иране является родным только для половины жителей страны. В истории этот язык был инструментом реализации политики иранского национализма. Исторически язык формировался с VI–III вв. до н. э. в системах разных государственно-политических координат. С начала XX в. языковая политика государства осуществлялась синхронно с политической властью. Широкая пропаганда персидского языка развернута и в странах традиционного распространения ислама, и в странах, имеющих с Ираном общие исторические корни, налаженные экономические и политические связи.

Ключевые слова: персидский язык, государственная власть, пропаганда персидского языка, пуризм, законодательство.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2011
Прийнята до друку 29.09.2011